

Zwoliński, Krzysztof

Stacja Naukowa w Żyrardowie

Rocznik Mazowiecki 20, 209-222

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Krzysztof Zwoliński

Stacja Naukowa w Żyrardowie

Zamiast wstępu

Początki powszechnej działalności kulturalnej na Mazowszu sięgają odległych czasów. Jej uwarunkowania i formy były złożone i różnorodne. Trupa wędrowna artystów teatralnych, cyrkowych, podwórkowi grajkowie, regionalne kapele ludowe, amatorskie zespoły wokalne-taneczne, chóry, rzeźbiarze ludowi, ludowa sztuka użytkowa – kowalstwo artystyczne, wycinanki – to w tradycjach mieszkańców województwa mazowieckiego głęboko osadzone realia ich życia.

W czasie rozbiorów Polski działalność kulturalna była nie tylko zabawą i rozrywką, ale miała też uczyć i wychowywać w duchu patriotyzmu. Była to skuteczna forma walki o zachowanie polskości przez upowszechnianie polskich pieśni i piosenek, słowa mówionego, utworów muzycznych, literackich, poetyckich. Wycinanki ludowe z godłem Polski w tle, sztuka użytkowa, rzeźba z uwidocznionym symbolem narodowym to powszechne przejawy działalności ku pokrzepieniu strapiionych serc rodaków.

Od połowy XIX w. znakomitym inspiratorem i organizatorem narodowego życia kulturalno-oświatowego stawała się powstająca coraz powszechniej zarówno w miastach, jak i na wsiach Ochotnicza Straż Pożarna. Pojawiły się wtedy orkiestry strażackie, amatorskie zespoły artystyczne, dające przedstawienia w remizach strażackich. Strażacy organizowali zabawy taneczne, majówki, pokazowe ćwiczenia, parady prezentujące sprzęt gaśniczy. W Żyrardowie ważną rolę odgrywał ruch śpiewaczy, zapoczątkowany w 1861 r. przez grono miłośników pieśni, rekrutujących się przeważnie spośród pracowników miejscowej fabryki wyrobów lnianych. Zbierali się oni potajemnie na naukę śpiewu, by w niedziele i święta koncertować w kościele parafialnym w Wiskitkach. Występowali też na odkrytej przestrzeni na skraju lasu sięgającego granic powstającej osady fabrycznej – Żyrardów. Wzory tego rodzaju działalności kulturalno-artystycznej zaczerpnięto m.in. od robotników łódzkich, z którymi często organizowano wspólne majówki na leśnych polanach czy nad okolicznymi rzekami. Tu także przez rozpowszech-

nianie patriotycznych pieśni, głoszenie żywego polskiego słowa starano się krzewić kulturę narodową, ideę wolności i niepodległości dla zniewolonego przez zaborców narodu. Na bazie i przykładzie ruchu śpiewaczego w Żyrardowie wyrosły na przełomie XIX i XX w. dwa zespoły chóralno-taneczne pod nazwami „Lira” i „Echo”. Przetrwały one do dziś, a ich uczestnicy byli członkami Mazowieckiego Towarzystwa Kultury od początku jego powstania.

Wymowny przykład żywotności i ciągłości tradycji kultury robotniczej w Żyrardowie stanowiły takie placówki, jak biblioteka fabryczna (założona w 1906 r.), Dom Ludowy (wybudowany w 1911 r.), kino, resursa fabryczna, dwie sale gimnastyczne. Stanowiły one bazę materialną dla organizowania różnego rodzaju form działalności kulturalno-rozrywkowej. Rozpowszechniało się czytelnictwo gazet, czasopism, książek. Powstawały nowe stowarzyszenia kulturalno-oświatowe i organizacje społeczne, których wspólną cechą było krzewienie oświaty, kultury i patriotyzmu. Były to m.in. Polska Macierz Szkolna, Towarzystwo „Wychowanie”, Związek Katolicki, Towarzystwo Kultury Polskiej. Pod przykrywką wielu z tych organizacji kulturalno-oświatowych, działających legalnie różne partie polityczne, a szczególnie robotnicze starały się realizować swoje założenia ideowo-programowe¹.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. zmieniły się formy i treści działalności kultury masowej. Radość z odzyskania niepodległości zaczęła z biegiem czasu ustępować miejsca konfliktom społecznym wybuchającym na tle pogłębiającego się majątkowego rozwarstwienia narodu i podziałów klasowych. Utrwalany ustrój kapitalistyczny w Polsce rządził się swoimi bezwzględными prawami ekonomiczno-społecznymi. W sferze polityczno-społecznej przenosiło się to także na treści życia kulturalnego, dyktowane przez system ustrojowy państwa. Trwająca walka klasowa w kraju prowadziła do rozwarstwienia w sferze życia i działalności kulturalnej na odłam państwowy i proletariacki walczący. Tylko ludowość i regionalność w kulturze zachowały swój tradycyjny charakter.

Po wybuchu II wojny światowej trwająca przez pięć lat okupacja hitlerowska Polski stanowiła totalne zagrożenie dla życia oświatowo-kulturalnego narodu. Wszystko, co polskie, zostało zakazane. Wszelkie polskie organizacje zostały rozwiązane. Skonfiskowano odbiorniki radiowe. Szczególnie drastyczny był terror okupanta w stosunku do ludności polskiej na terenach włączonych do III Rzeszy. Masowy ruch kulturalny na ten czas uległ zawieszeniu. Twórczość i działalność kulturalna stała się jedną z form walki konspiracyjnej z okupantem, podtrzymującej morale narodu. Treści słowa mówionego, śpiewanych piosenek, skeczy miały głęboko patriotyczny i wolnościowy wydźwięk.

Po wyzwoleniu Polski spod okupacji hitlerowskiej w 1945 r. masowy ruch kulturalny wybuchł ze zdwojoną siłą. Był wypełniony radością z odzyskanej wolności i wyrazem społeczno-politycznej afirmacji. Oj, co to się wtedy działo! Przez kraj przetoczyła się fala spontanicznie organizowanych zabaw tanecznych, festynów, majówek, występów amatorskich zespołów tanecznych, chórów, orkiestr ze

¹ K. Zwoliński, *Zakłady Żyrardowskie w latach 1885–1915*, „Książka i Wiedza”, Warszawa 1979, s. 178–190, 357 i dalsze.

strażackimi na czele, kapel ludowych. Odradzały się wszelkiego rodzaju amatorskie zespoły artystyczne i powstawały nowe. Znaczącą rolę w tym ruchu odgrywały szkolne zespoły artystyczno-taneczne, wokalne, sceniczne. Ich rozwojowi służyło organizowanie przeglądów ich poziomu artystycznego na szczeblu powiatów, województw. Najlepsze z nich były nagradzane.

Miejscem lokalnych występów amatorskich zespołów artystycznych były najczęściej remizy strażackie, domy kultury, świetlice zakładowe i szkolne, a w lecie plener. Zdarzało się w pierwszych latach po wojnie, że takie przedstawienia lub zabawy były brutalnie przerywane najazdem band zbrojnego podziemia. Im nie podobały się przejawy radosnego życia społeczeństwa. Jako chłopiec doświadczyłem bandyckich ciosów dzisiejszych „bohaterów” tamtych dni. Zdziwienie i trwogę budził szczególnie fakt, że byli to osobnicy ubrani w polskie mundury wojskowe. Takie były czasy.

W Polsce Ludowej od początku stworzone zostały wszelkie warunki dla rozwoju masowego ruchu kulturalnego. Było wsparcie finansowe i profesjonalna pomoc instruktazowa. Znowu rozwijało się rzemiosło artystyczne i to na skalę przemysłową. Regionalne zespoły ludowe zagościły na wielu scenach. Wesela kurpiowskie, łowickie, lipieckie stawały się kulturalnym znakiem rozpoznawczym Mazowsza. Na orbitę masowego ruchu kulturalnego zaczęły wchodzić amatorskie zespoły artystyczne zakładów pracy, z których wiele osiągnęło szczyty profesjonalizmu, np. Zespół Zakładów Włókienniczych „Harnama”. Powstały regionalne profesjonalne gwiazdy kultury polskiej „Mazowsze” i „Śląsk”.

Na terenie województwa warszawskiego w powojennych latach nastąpił też niespotykany dotąd rozwój sieci muzeów. Przed II wojną w granicach województwa warszawskiego były tylko dwie takie placówki w Płocku Muzeum Diecezjalne i Muzeum Towarzystwa Naukowego Płockiego oraz Dom Urodzenia Fryderyka Chopina w Żelazowej Woli. Uzyskawszy pomoc i merytoryczne wsparcie dyrektorów największych muzeów stolicy, władze woj. warszawskiego przyjęły długofalowy program organizowania muzeów na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu. Zespołowi inicjatorów tego przedsięwzięcia przewodniczył dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie, prof. Stanisław Lorentz. Była to praca pionierska.

Po 1960 r. w pierwszej kolejności powstały muzea w Żyrardowie, Sochaczewie, Opinogórze, Czersku, Liwie, Warce, Siedlcach, Ostrołęce, Ciechanowie, Sierpcu, Mławie, Płocku, Pułtusku, Bieżuniu, Pruszkowie². Muzea te – tworzone z myślą o zachowaniu określonego profilu specjalistycznego – przez lata systematycznie zwiększały zasoby swoich zbiorów, doskonaliły i rozwijały formy działania. Stanowiły inspirację do tworzenia kolejnych tego rodzaju bytów.

Rozwijający się spontanicznie masowy ruch kulturalny regionów stwarzał potrzebę ustanowienia w skali woj. warszawskiego instytucji społecznego inspirowania, organizatora i koordynatora działań. Dodatkowym motywem do tego stały się obchody 1000-lecia Państwa Polskiego. Z tej racji w czerwcu 1966 r. do Płocka zwołany został Mazowiecki Sejmik Kulturalny, na którym zgłoszono wniosek

² M. Sołtysiak, *Muzea na Mazowszu*, w: *Mazowieckie Sympozjum Muzealne*, Pułtusk 2007, s. 24-30.

powołania Mazowieckiego Towarzystwa Kultury. Wyłoniony został komitet założycielski, który doprowadził do formalnego powołania MTK w kwietniu 1968 roku³. Od początku swojego istnienia troską Mazowieckiego Towarzystwa Kultury było rozwijanie kultury i nauki na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu w celu zapewnienia tym regionom należnej rangi i miejsca w kulturze narodowej.

Powstanie i działalność Towarzystwa Przyjaciół m. Żyrardowa

Wielce znaczącą formą aktywności społecznej w działalności kulturalnej poszczególnych regionów woj. warszawskiego było organizowanie towarzystw regionalnych. Przed 1968 r. działało już na tym terenie ponad 20 takich towarzystw, w tym Towarzystwo Przyjaciół m. Żyrardowa. Skupiały one szerokie kręgi osób działających społecznie na niwie kultury, także nauczycieli, badaczy historii regionalnej, kolekcjonerów czy twórców ludowych.

Towarzystwo Przyjaciół m. Żyrardowa powołane zostało w 1964 r. uchwałą Miejskiego Komitetu Frontu Jedności Narodowej w Żyrardowie. Była to odpowiedź na licznie zgłaszane postulaty i zapotrzebowanie społeczne i miało związek z otwarciem w 1961 r. Muzeum Historii Ruchu Robotniczego Żyrardowa. Zbiegło się też w czasie z przygotowaniem do obchodów 140 rocznicy powstania Fabryki Wyrobów Lnianych w Żyrardowie i jej osady.

W przyjętym programie działania TPŻ wytyczyło sobie rolę inspiratora takich przedsięwzięć, jak kultywowanie tradycji historycznych, poszukiwanie, gromadzenie i opracowywanie dokumentów historycznych, zbieranie eksponatów muzealnych, upowszechnianie historii regionu, utrzymywanie więzi z mieszkańcami Żyrardowa także tymi, którzy już miasto z różnych przyczyn opuścili. Akces do współpracy z Towarzystwem zgłosiły liczne organizacje społeczne, w tym m.in. ZBoWiD, Związek Inwalidów Wojennych, Związek Emerytów i Rencistów. Pierwszym prezesem TPŻ został z-ca dyrektora Żyrardowskich Zakładów Przemysłu Lnianego, Leszek Han. Powołano kilka sekcji roboczych, np. inwentaryzacyjno-architektoniczna, kronikarska, historyczna. W wyniku pewnych niepowodzeń w początkowym okresie działalności TPŻ jego prezes, Leszek Han, w lipcu 1966 r. złożył rezygnację z pełnionej funkcji. Wybrano wówczas nowy Zarząd, w skład którego weszli: Józef Kwieciński, Józef Niemira, Stanisław Mielczarek, Janina Kacperska, Krzysztof Zwoliński, Kazimierz Urbański, Bolesław Braun-Walicki. Na prezesa powołano Józefa Kwiecińskiego, byłego przewodniczącego Miejskiej Rady Narodowej w Żyrardowie, byłego I sekretarza Komitetu Miejskiego PZPR, dyrektora Zakładów Jedwabiu Naturalnego w Milanówku. Od tego czasu Towarzystwo miało siedzibę i bazę działania w Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Żyrardowie przy ul. Malinowskiego 1. Wspólnie z Muzeum Towarzystwo opracowało program akcji odczytowej z historii własnego miasta. Zorganizowane zostały koła środowiskowe TPŻ w zakładach pracy, szkołach średnich i pobliskich Wiskitkach.

³ B. Dymek, *Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych (1967–1992)*, Warszawa 1993.

W styczniu 1968 r. zmarł prezes Towarzystwa, Józef Kwieciński. Po nim na tę funkcję wybrany został Bolesław Braun-Walicki, jeden z czołowych inicjatorów powołania TPŻ. W listopadzie 1968 r. zastąpił go prof. dr hab. Władysław Pałucki, pracownik PAN, mieszkaniec Żyrardowa. Ta zmiana wywarła zasadniczy wpływ na profil działalności TPŻ. Na pierwszy plan wysunęły się teraz badania naukowe dotyczące regionu, historii powstania fabryki żyrdowskiej, dziejów jej załogi i osady fabrycznej. Miały na to również wpływ założenia programowe Mazowieckiego Towarzystwa Kultury i jego ogniwa Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych. We współpracy z Muzeum nakreślono program sesji popularnonaukowych o tematyce historycznej obejmującej miasto i okolice.

W 1969 r. przy udziale koła środowiskowego TPŻ w Wiskitkach postanowiono zorganizować sesję popularnonaukową dla uczczenia 750-lecia Wiskitek. W trakcie zbierania materiałów dostarczonych zostało wiele cennych odnalezionych dokumentów historycznych z XVIII wieku. Ofiarodawcą był ks. B. Mińkowski z Powsina. Dokumenty zdeponowano w Archiwum Państwowym w Żyrardowie. Planowana sesja odbyła się w październiku 1971 r., a jej pokłosiem była wydana w 1977 r. monografia Wiskitek pod redakcją W. Pałuckiego.

W 1969 r. TPŻ uczestniczyło w realizacji programu związanego z obchodami 25-lecia Polski Ludowej. Organizowano odczyty i spotkania z uczestnikami walk z okupantem, pionierami uruchamiania zakładów produkcyjnych po II wojnie światowej, uczestnikami walk z podziemiem, organizatorami życia na Ziemiach Odzyskanych. Członkowie Towarzystwa udzielali pomocy i wsparcia przy wydaniu planszowego albumu pt. *Żyrardów w XXV-leciu Polski Ludowej*. Autorem scenariusza i tekstów prowadzących był ówczesny dyrektor Muzeum i członek Zarządu TPŻ, Krzysztof Zwoliński.

Zasługą Towarzystwa były działania prowadzące do ufundowania okolicznościowych pomników i tablic dla uczczenia pamięci ofiar hitlerowskiego terroru. W październiku 1971 r. odsłonięty został obelisk na terenie Wydm Międzyborowskich, upamiętniający 40 mieszkańców Żyrardowa rozstrzelanych przez Niemców.

W 1972 r. Walne Zgromadzenie TPŻ sumując swoje dokonania, wprowadziło także zmiany w składzie Zarządu. Prezesem wybrano Józefa Markiewicza, a do Zarządu weszli: jako wiceprezesi Bogdan Stasiak i Bolesław Braun-Walicki, a także Piotr Zaborny (sekretarz), Józef Lefelt (skarbnik), Alina Gryciuk, Kazimierz Werbicki, Jan Michał Langiewicz, Zenon Dąbrowski. Organizacja liczyła wówczas 157 członków fizycznych i 11 członków prawnych. Był to chyba szczyt jej rozwoju. W tym okresie poczynania TPŻ w obszarze działalności naukowej i wydawniczej spletały się już ściśle z pracą Stacji Naukowej MOBN w Żyrardowie. Stąd ich szerszego omówienia dokonamy w następnym rozdziale.

Kolejne zmiany w składzie Zarządu TPŻ przeprowadzono na zebraniu plenarnym w maju 1974 r. Z pełnionych funkcji zrezygnowali: Józef Markiewicz (prezes), Bogdan Stasiak (wiceprezes), Piotr Zaborny (sekretarz), Jerzy Lefelt (skarbnik). Na ich miejsce zostali wybrani: Witold Romalski (prezes), Jan Kucharski (wiceprezes), Alina Gryciuk (sekretarz), Krystyna Stalewska (skarbnik), Jan Michał Langiewicz, Bogdan Stasiak, Kazimierz Werbicki (członkowie). We wrześniu 1974 r. funkcję skarbnika objął Kazimierz Werbicki. Wtedy też Towarzystwo przeniósło swoją siedzibę do budynku Państwowego Archiwum Powiatowego w Żyrardo-

wie przy pl. Wolności. Zarząd w tym składzie patronował obchodom 10 rocznicy powstania TPŻ. Na Walnym Zjeździe rocznicowym przyjęty został długofalowy plan pracy, który m.in. obejmował wzniesienie pomnika pamięci w lesie radziejowskim, w którym hitlerowcy rozstrzelali miejscową ludność. W latach 1939–1945 Niemcy zamordowali tam kilkuset mieszkańców Żyrardowa i okolic. Obelisk z tablicą pamiątkową odsłonięty został 18 listopada 1976 r. – w 33 rocznicę rozstrzelania 22 ofiar pod murem fabrycznym w Żyrardowie. Towarzystwo podjęło zadanie opracowania przewodnika po miejscach pamięci narodowej w Żyrardowie i okolicach.

W latach 1974–1976 Towarzystwo uczestniczyło w opracowaniu koncepcji zabytkowego układu architektoniczno-urbanistycznego Żyrardowa. Alina Gryciuk, sekretarz TPŻ, przygotowała artykuł pt. *Żyrardów 1829–1939. Zabytkowy układ przestrzenny – ocena wartości*, który został włączony do dokumentacji historyczno-konserwatorskiej Żyrardowa, przygotowanej przez Pracownię Konserwacji Zabytków w Warszawie.

Z inicjatywy TPŻ w styczniu 1977 r. odbyła się uroczysta sesja MRN z okazji 60 rocznicy nadania Żyrardowowi praw miejskich. W trakcie obrad okolicznościowe referaty wygłosili Witold Romalski i Alina Gryciuk. W nawiązaniu do tej rocznicy TPŻ wspólnie z Archiwum Państwowym w Żyrardowie wydrukowało w nakładzie 50 egzemplarzy akt założenia osady fabrycznej Żyrardów, pochodzący z 8 sierpnia 1830 roku.

Wymownym symbolem rozślawiającym miasto w świecie miał być statek oceaniczny noszący imię „Żyrardów”. Zabiegało o to TPŻ wraz z władzami miejskimi i Zakładami Przemysłu Lniarskiego. Cała akcja uwieńczona została sukcesem w 1979 roku.

W maju 1977 r. obradowało Walne Zgromadzenie TPZ, na którym wyłoniony został zarząd w składzie: Witold Romalski (prezes), Jan Kucharski i Wojciech Machowski (wiceprezesi), Alina Gryciuk (sekretarz), Kazimierz Werbicki (skarbnik), Zenon Pelczyk, Wiesław Gąsiorowski (członkowie). Zarząd w tym składzie pracował przez rok, po czym Wojciecha Machowskiego na funkcji wiceprezesa zastąpiła Alina Gryciuk, a sekretarzem został Andrzej Stawarz. Dodatkowo na członka Zarządu wybrano Włodzimierza Adamiaka.

W 1978 r. TPŻ skoncentrowało się na przygotowaniach do obchodów 150 rocznicy powstania fabryki żyrdowskiej. W skład Komitetu Obchodów weszli przedstawiciele Towarzystwa, a za wniesiony wkład pracy TPŻ wyróżnione zostało medalem „150-lecia Żyrardowa”, a także medalem „Za zasługi dla Archiwistyki”.

W kolejnych wyborach do Zarządu w 1980 r. w jego skład dokooptowano architekta miejskiego inż. Jerzy Sikorskiego. Skład Zarządu utrzymany został do 1982 r. z wyjątkiem, że Alinę Gryciuk, zastąpił kierownik żyrdowskiej Stacji Naukowej, Marian Majka⁴, który w pracach Zarządu uczestniczył do połowy 1983 roku.

Był to okres kształtowania się ścisłej współpracy TPŻ ze Stacją Naukową MOBN. Ale od 1989 r. nad TPŻ zaczęły nadciągać ciemne chmury. Najpierw transformacja

⁴ A. Góralski, A. Stawarz, *20 lat Towarzystwa Przyjaciół Żyrardowa (1964–1984). Pamiętnik Jubileuszowy, Żyrardów 1984.*

ustrojowa spowodowała zanikanie pojęcia „praca społeczna”, później zagrożona została siedziba TPŻ, gdyż Archiwum Państwowe w Żyrardowie rozważało ewakuację z zagrożonego zawaleniem własnego budynku. I ostatecznie cios najdotkliwszy i najboleśniejczy został wymierzony przez los – 10 maja 1991 r. nagła śmierć zabrała prezesa Zarządu TPŻ, Witolda Romalskiego. Zmarł w wieku 57 lat. Odszedł człowiek, który był siłą napędową wszystkich działań Towarzystwa. Człowiek wielkiego serca i czynu, społecznik, patriota, godny najwyższego uznania obywatel. Zawsze przyjazny ludziom, bezkonfliktowy, oddany kolega i wypróbowany przyjaciel. Zafascynowany historią Żyrardowa, służył mu wiernie na każdym wyznaczonym posterunku. Był człowiekiem wielkiej wiedzy, taktu i kultury osobistej. Zawsze pełen energii i nowatorskich pomysłów. Wieloletni dyrektor Żyrardowskich Zakładów Technicznych i Centralnego Laboratorium Przemysłu Lniarskiego.

W wyniku tych wydarzeń działalność TPŻ uległa niemal zawieszeniu. Podtrzymywał ją zespół trzech osób: Andrzej Góralski, Andrzej Stawarz i Włodzimierz Adamiak. Pod koniec XX w. dołączył Andrzej Grudziński, ale odszedł Andrzej Stawarz. Przełom wieków przyniósł odrodzenie się działalności. Zwołane zostało Walne Zgromadzenie członków i sympatyków Towarzystwa. Wyłoniony został Zarząd w składzie: Jan Kucharski (prezes), Alicja Worch (wiceprezes), Zdzisław Radziszewski (sekretarz), Zbigniew Mikulski (skarbnik) oraz Włodzimierz Adamiak, Andrzej Góralski, Andrzej Grudziński, Tadeusz Sikorski, Jerzy Słomiński i Krzysztof Zwoliński (członkowie). Siedzibę uzyskało Towarzystwo gościnnie w Biurze Poselskim Benedykta Sucheckiego w kantorze byłych Zakładów Lniarskich. Doszło do współdziałania z Muzeum Mazowsza Zachodniego w Żyrardowie i Wyższą Szkołą Rozwoju Lokalnego w zakresie badań historycznych i popularyzacji wiedzy. Zarząd w wyżej wymienionym składzie bez większych zmian pracował do 2007 r. – do chwili śmierci Jana Kucharskiego.

Do wyłonionego nowego Zarządu weszli: Stanisław Niewiadomski (prezes), Andrzej Grudziński (wiceprezes), Andrzej Góralski (sekretarz), Zbigniew Nowicki (skarbnik) oraz Włodzimierz Adamiak, Jacek Grzonkowski, Zbigniew Mikulski (członkowie). Siedziba Towarzystwa mieści się w budynku Biblioteki Miejskiej przy ul. Mostowej.

Złożone losy Stacji Naukowej MOBN w Żyrardowie

Jesienią 1969 r. otwarta została w Żyrardowie Stacja Naukowa MOBN. Siedziba jej mieściła się w budynku Muzeum Historii Ruchu Robotniczego przy ul. Malinowskiego 1. Przy organizowaniu Stacji Ośrodkowi pomagało Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Żyrardowie, a jego dyrektor, mgr Krzysztof Zwoliński, był pierwszym p.o. kierownika Stacji. Funkcję tę pełnił społecznie. Podobnie inni pracownicy Muzeum w czynnie społecznym inwentaryzowali napływające do Żyrardowa książki dla będącej jeszcze w stadium organizowania się Stacji Naukowej. Jej opiekunem naukowym był prof. dr Stanisław Kalabiński⁵. Obo-

⁵ Z działalności Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych (26 października 1967 – 31 grudnia 1968), w: „Rocznik Mazowiecki” 1970, t. III, s. 506 i 509.

wiązki kolejnego kierownika Stacji pełniła mgr Hanna Jaworska. Miastu przybyła niezwykle pożyteczna i skuteczna w działaniu placówka naukowa. Symbioza lokalowa z Muzeum zaowocowała widocznymi rezultatami w dziedzinie wspólnych badań naukowych i wydawnictw o regionie. Ważnym partnerem w tym współdziałaniu pozostawało także TPŻ. W pierwszej kolejności Stacja zaczęła gromadzić w bibliotece książki naukowe i czasopisma z zakresu szeroko pojętej humanistyki z preferencją dla historii przemysłu i klasy robotniczej w Polsce. Już w pierwszym roku działalności skompletowano około 800 dzieł dzięki zakupowi, prenumeracie oraz darom od Instytutu Historycznego UW i Spółdzielni Wydawniczej „Książka i Wiedza”. Źródłem uzupełniania była też wymiana, którą prowadził MOBN.

Stacja zaplanowała przy współpracy z MOBN powołać pod kierunkiem prof. Ireny Pietrzak-Pawłowskiej⁶ seminarium magisterskie oraz studium nad dziejami przemysłu i klasy robotniczej XIX i XX wieku. W dalszych planach pozostawało zorganizowanie seminarium doktorskiego pod kierunkiem prof. Stanisława Kalabińskiego. Ostatecznie seminarium magisterskie, a także rozpoczęte w 1970 r. seminarium doktorskie prowadziła prof. I. Pietrzak-Pawłowska wespół z prof. S. Kalabińskim. W seminariach uczestniczyło łącznie 14 osób. Zasadniczą tematykę zajęć stanowiły dzieje uprzemysłowienia Mazowsza w XIX i XX wieku. Już w 1969 r. pod firmą MOBN i Stacji Naukowej w Żyrardowie wyszło pierwsze opracowanie dotyczące historii przemysłu na linii Warszawa – Żyrardów. Była to praca L. Hassa i M. Lecha pt. *Dzieje Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Pruszkowie* pod redakcją prof. S. Kalabińskiego.

Kierownikiem Stacji w końcu 1969 r. został mgr Krzysztof Jaworski. Wokół niej skupiła się grupa działaczy oświatowych i kulturalnych, nauczycieli, kadry kierowniczej zakładów pracy i innych osób zainteresowanych badaniami nad rozwojem przemysłu, klasy robotniczej, urbanizacji w Żyrardowie i na Mazowszu. Program działalności Stacji został nakreślony przy ścisłej współpracy z TPŻ i Muzeum. Podobnie jak w innych ośrodkach zawarto w nim działania doraźne i długofalowe.

Plany długofalowego działania Stacji wynikały z przyjętego profilu pracy i to już w chwili jej utworzenia. Od początku planowano kompleksowe badania nad dziejami klasy robotniczej i przemysłu w Żyrardowie oraz całej tzw. linii przemysłowej, czyli w miejscowościach leżących przy trasie kolejowej na odcinku Warszawa – Żyrardów. Stąd wynikała tematyka prowadzonego seminarium doktorskiego – najpierw historia przemysłu i klasy robotniczej, a następnie historia współczesna i kultura robotnicza. Tematyka ta była także podejmowana w badaniach, na sesjach popularnonaukowych czy w publikacjach. Temu podporządkowany był dobór specjalistycznego księgozbioru gromadzonego w bibliotece Stacji. W 1970 r. biblioteka liczyła już 927 wol. druków zwartych i 293 wol. czasopism. Znajdujące się w stanie organizacji archiwum wycinków prasowych z „Glob-u” posiadało już 1035 wycinków dotyczących życia miasta i zakładów przemysłowych.

⁶ *Sprawozdanie z działalności Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych z okres od 26 X do 31 XII 1968*, oprac. J. Antoniewicz, Warszawa 1969, s. 12-13.

wych w Żyrardowie, Grodzisku Maz., Milanówku, Brwinowie, Pruszkowie, Piaśtownie i Ursusie⁷. Jak byśmy to obecnie europejsko określili, produktowi temu patronował MOBN, a w realizacji przedsięwzięcia uczestniczyła także Stacja Naukowa w Pruszkowie.

W początkowym okresie Stacja Naukowa w Żyrardowie prowadziła bardzo szeroko zakrojoną i intensywną działalność. Nawiązała się wręcz wzorcowa współpraca Stacji z Muzeum Historii Ruchu Robotniczego i Towarzystwem Przyjaciół Żyrardowa. Te trzy jednostki organizacyjne prowadziły zbieżną programowo działalność, więc połączenie ich wspólnych wysiłków zwielokrotniało efekty pracy. Jako temat wiodący przyjęto dokumentowanie obiektów urbanistyczno-architektonicznych starej części Żyrardowa z myślą o uzyskanie zgody wojewódzkiego konserwatora na wpisanie tamtejszych obiektów na listę zabytków.

Do długofalowych zadań Stacji należało patronowanie seminarium doktorskiemu, organizowanie konferencji naukowych i wydawanie publikacji historycznych z dziejów zakładów miasta i regionu.

W ramach obchodów 25-lecia Polski Ludowej wspólnym staraniem Stacji, TPŻ i Muzeum zorganizowano wiele odczytów popularyzujących dorobek Żyrardowa w latach 1945–1969. Cykle wygłaszanych odczytów stały się podstawową formą upowszechniania wiedzy historycznej o dawnym i współczesnym Żyrardowie. Wizualnym wzbogaceniem treści wygłaszanych odczytów była stała ekspozycja w miejscowym Muzeum zatytułowana „Fabryka Wyrobów Lnianych w Żyrardowie w latach 1822–1945”. Pogłębioną merytorycznie formą upowszechniania wiedzy o żyrardowskich zakładach, osadzie fabrycznej i mieście były zajęcia prowadzone w ramach „Studium wiedzy o regionie”.

W 1970 r. kierownictwo Stacji objęła mgr Anna Słoniowa, która zadbała o dalsze aktywne działania placówki. W szerokim zakresie udzielano pomocy merytorycznej i konsultacji naukowych badaczom regionalnym oraz osobom zainteresowanym historią swoich małych ojczyzn. Wymieniano doświadczenia, inspirowano badania regionalne, recenzowano wydawnictwa⁸.

W krótkich odstępach czasu Stacja Naukowa MOBN wspólnie z TPŻ i Muzeum przy wsparciu władz partyjnych i administracyjnych woj. warszawskiego zorganizowała trzy sesje popularnonaukowe na temat dziejów regionu, rozwoju żyrardowskiej fabryki, miejscowej klasy robotniczej i jej walk rewolucyjnych. Pierwsza sesja zorganizowana została z okazji pięćdziesiątej rocznicy rewolucji październikowej. Omawiano na niej przebieg walk klasowych w regionie o kształt społeczny odrodzonej Polski. Materiały sesji zamieszczone zostały w publikacji *Odgłosy Rewolucji Październikowej na Mazowszu i Podlasiu*, wydanej przez MOBN w 1970 r. Druga sesja – o czym już wcześniej wspomniano – obradowała w 1971 r. na temat 750-lecia Wiskitek. Trzecia zorganizowana została 5 kwietnia 1972 r., w przeddzień 89 rocznicy wybuchu pierwszego strajku powszechnego robotników żyrardowskiej fabryki. Tematem jej był rozwój Żyrardowa w XIX i w pierw-

⁷ III Sprawozdanie z działalności MOBN za lata 1969–1970, „Rocznik Mazowiecki” 1972, t. IV, s. 534–535.
⁸ Sprawozdanie MOBN za lata 1969–1970, w: Zbiory K. Brauna.

szej połowie XX wieku⁹. Autorami referatów byli historycy z Uniwersytetu Warszawskiego i Łódzkiego oraz badacze regionalni w tym członkowie TPŻ, Alina Gryciuk i Krzysztof Zwoliński. Na sesji podsumowano stan zasobów archiwalnych obrazujących dzieje Żyrardowa, fabryki i jej załogi. Sesja stała się też czynnikiem do realizacji opracowania i wydania monografii Żyrardowa, w myśl uchwały podjętej 21 czerwca 1971 r. przez Zarząd TPŻ. Prace nad publikacją miały być zakończone w 1979 r. na 150 rocznicę podpisania aktu założycielskiego żyrardowskiej fabryki i osady robotniczej. Ostatecznie monografia *Żyrardów w latach 1829–1945* wydana została przez PWN w 1980 r. jako praca zbiorowa pod red. prof. I. Pietrzak-Pawłowskiej, ale w nakładzie zaledwie 1380 egzemplarzy. Było to jednakże doniosłe osiągnięcie TPŻ, Stacji Naukowej MOBN i Archiwum Państwowego w Żyrardowie.

W 1974 r. na stanowisko kierownika Stacji wybrana została mgr Alina Gryciuk z Państwowego Archiwum Powiatowego w Żyrardowie, w którego budynku Stacja otrzymała tymczasową siedzibę. Jej biblioteka licząca już wtedy około 1500 wol. pozostała w pomieszczeniach Muzeum. Opiekunem naukowym Stacji pozostawała nadal prof. I. Pietrzak-Pawłowska. Zasięgiem działania Stacja obejmowała miasto i północno-wschodni obszar woj. skierniewickiego. Korzystała ze wsparcia TPŻ i Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Skierniewicach z siedzibą w Żyrardowie. W jego pomieszczeniach odbywały się seminaria doktorskie. Alina Gryciuk kierowała Stacją do końca 1976 r. Od 1977 r. zastąpił ją Wojciech Machowski¹⁰. Formalnym przejawem kontynuowania ścisłej współpracy na linii Stacja – TPŻ był wybór W. Machowskiego przez Walne Zgromadzenie w maju 1977 r. na wiceprezesa TPŻ¹¹. Odbywały się zajęcia seminarium doktorskiego, którego podstawową tematykę stanowiły dzieje uprzemysłowienia Mazowsza w XIX i XX wieku. Uczestniczyli w nim działacze gospodarczy, polityczni, nauczyciele, pracownicy instytucji kultury z Żyrardowa, Sochaczewa i okolic. Wspólnie z Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Skierniewicach z siedzibą w Żyrardowie prowadzono badania regionalne. Zorganizowana została sesja popularnonaukowa nt. 600-lecia Mszczonowa. Stacja uczestniczyła w przygotowaniu Sejmiku Towarzystw Regionalnych woj. skierniewickiego. Udzielano tam porad i konsultacji naukowych, kompletowano księgozbiór biblioteki. Jednak ze względu na ciasnotę lokalową praca Stacji uległa pewnym ograniczeniom¹².

W 1977 r. rozwiązane zostało seminarium doktorskie w wyniku przeniesienia się doktorantów na Uniwersytet Warszawski. Kontynuowane były natomiast prace naukowo-badawcze nt. „Skansen architektury i urbanistyki typowego miasta robotniczego Żyrardowa” oraz „Rozwój przestrzenny osady fabrycznej w Żyrardowie w latach 1829–1916”¹³.

⁹ Sprawozdanie z działalności MOBN za rok 1972, ibidem.

¹⁰ MOBN w latach 1973–1977, ibidem.

¹¹ 20 lat Towarzystwa Przyjaciół Żyrardowa..., op. cit., s. 11.

¹² Sprawozdanie z działalności MOBN MTK w roku 1977, oraz Informacja o realizacji zadań za rok 1980 przez MOBN, w: Zbiory K. Brauna.

¹³ Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych w latach 1973–1977, ibidem.

W połowie 1978 r. stanowisko kierownika Stacji objął archeolog, mgr Marian Majka¹⁴. W arkana pracy Stacji wprowadzał go B. Gierlach. Pracy było dużo, gdyż Stacja po wielu latach usilnych starań otrzymała w maju 1980 r. samodzielną siedzibę w budynku Państwowego Przedszkola nr 1 przy pl. Wolności m. 22, w dawnej ochronie fabrycznej¹⁵. W związku z przeprowadzką należało uporządkować księgozbiór biblioteki, który w 1978 r. liczył 1665 wol.¹⁶

Współpracując z TPŻ, władzami wojewódzkimi i Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Skierniewicach, Stacja Naukowa zorganizowała w dniach 5-6 grudnia 1978 r. sesję popularnonaukową nt. „Klasa robotnicza i ruch robotniczy na zachodnim Mazowszu w latach 1878-1948” (materiały sesji zostały wydane w 1981 r. pod red. Ryszarda Kołodziejczyka). W tym okresie obradowało sympozjum naukowe nt. rozwoju przestrzennego Żyrardowa w XIX i XX wieku. Przesłanką do spotkania stała się praca doktorska A. Gryciuk o rozwoju przestrzennym osady fabrycznej w Żyrardowie w latach 1829-1916.

W trakcie trwających w 1978 r. przygotowań do obchodów 150-lecia Żyrardowa nasiloną została akcja odczytowa w ramach „Studium wiedzy o regionie”. Pierwszy odczyt z tej serii wygłosił w maju 1978 r. prof. dr Wł. Pałucki nt. „Środowisko geograficzno-historyczne Żyrardowa”. Program badań wzbogacony został przez nawiązanie współpracy z Katedrą Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego, w wyniku czego w latach 1979-1980 zebrano wiele materiałów dotyczących kultury robotniczej¹⁷.

W 1978 r. w serii wydawniczej MOBN wyszła książka K. Zwolińskiego *Chodakowskie Zakłady Włókien Chemicznych „Chemitex”*. Na 150-lecie Żyrardowa staraniem Stacji i TPŻ wydana została monografia K. Zwolińskiego *Zakłady Żyrardowskie w latach 1885-1915*¹⁸. Było to pierwsze tak obszerne opracowanie naukowe dziejów fabryki i miasta.

Współpracujący ze Stacją Naukową w Żyrardowie Andrzej Stawarz sporządził w 1979 r. bibliografię czasopism do 1918 r., zawierającą informacje o Żyrardowie, a Andrzej Góralski opracował zarys bibliograficzno-źródłowy *Ludzie PPS w Żyrardowie*¹⁹.

W nakreślonym programie pracy na 1981 r. zaplanowano inwentaryzację stanowisk archeologicznych we wschodniej części woj. skierniewickiego w gminach: Żabia Wola, Mszczonów, Radziejowice, Jaktorów, Baranów, Wiskitki, Puszcza Mariańska, Kowiesy, Nowy Kawęczyn, Biała Rawska, Cielądz, Sadkowice, Bolimów, Nowa Sucha, Teresin, Sochaczew, Rybno, Chodaków, Młodzieszyn, Skierniewice, Rawa Maz., Żyrardów. Prace te miał wykonać kierownik Stacji, M. Majka. Na przykładzie wsi Bartniki zaplanowano przeprowadzenie badań nad kulturą wsi podmiejskiej. Bibliografię archeologiczną Mazowsza za lata 1969-1980 miał opracować H. Smuda z zespołem, a bibliografię Żyrardowa A. Stawarz. Stałą for-

¹⁴ Założenia programowe MOBN MTK na lata 1980-1982, ibidem.

¹⁵ MOBN, Informacja o realizacji zadań za rok 1980 i wstępny plan działania na rok 1981, ibidem.

¹⁶ Sprawozdanie z działalności MOBN MTK w 1978/1979, ibidem.

¹⁷ 20 lat Towarzystwa..., op. cit., s. 10-12.

¹⁸ Sprawozdanie z działalności MOBN w 1979 r., w: zbiory K. Brauna.

¹⁹ Sprawozdanie z działalności MOBN w 1982 r., ibidem.

mą pracy było prowadzenie odczytów, spotkań autorskich, katalogu prac dyplomowych i innych dotyczących Żyrardowa i Skierniewic²⁰.

Oblicze Żyrardowa w świetle pracy Pawła Hulki-Laskowskiego i innych pamiętnikarzy było przedmiotem analiz A. Woźniaka z Katedry Etnografii UW²¹. Zespół autorów Komisji Etnograficznej MOBN pod kierownictwem A. Stawarza opracował w 1983 r. materiały źródłowe do dziejów Żyrardowa, okolic i woj. skierniewickiego.

W tym czasie M. Majka z ramienia Stacji Naukowej w Żyrardowie zakończył prowadzony temat „Katalog stanowisk archeologicznych woj. skierniewickiego”. W Liceum im. S. Żeromskiego w Żyrardowie z inspiracji i pod opieką Stacji Naukowej działało koło zainteresowań historią regionu. W ożywionej działalności odczytowej podejmowana była problematyka obchodzonych rocznic historycznych oraz konkretnych zapotrzebowań społecznych. Cykl odczytów z najnowszej historii Polski rozpoczął prof. Marian Wojciechowski wykładem nt. genyzy września 1939 roku. Prof. Ryszard Kołodziejczyk i dr Józef Kazimierski przedstawili rolę rodziny Dittrichów w rozwoju Żyrardowa na tle przemian burżuazyjnych w Polsce. Akcja odczytowa prowadzona była wspólnie z TPŻ. Stacja udzielała konsultacji osobom zajmującym się historią regionalną, udostępniała specjalistyczny księgozbiór biblioteki liczącej w 1983 r. 1868 wol., świadczyła doraźną pomoc w zakresie studiów regionalnych zarówno osobom indywidualnym, jak i instytucjom. Na bieżąco prowadzona była kartoteka niepublikowanych prac dyplomowych, biogramów ludzi zasłużonych dla miasta i Mazowsza. Zamknięciem etapu badań nad obyczajem i modą w środowisku robotniczym Żyrardowa było wydanie wspólnie z TPŻ pracy zbiorowej pod red. A. Woźniaka *Tradycyjna kultura robotnicza Żyrardowa* (1982).

W połowie 1983 r. odszedł z funkcji kierownika Stacji M. Majka, zastąpił go A. Stawarz zatrudniony początkowo na umowie-zleceniu w wymiarze 1/2 etatu²², a od 1 XII 1985 do 30 IX 1988 r. w pełnym wymiarze.

Dziełem Stacji i TPŻ było przygotowanie planu badań nad religijnością społeczności Żyrardowskiej, folkloru miejskiego, narodowości tu mieszkających ze szczególnym uwzględnieniem ludności pochodzenia żydowskiego. Ukazało się kilka wydawnictw o tej tematyce.

Stacja Naukowa pod kierownictwem A. Stawarza wraz z TPŻ w 40 rocznicę śmierci Pawła Hulki-Laskowskiego podjęła starania u władz miejskich o uzyskanie w użytkowanie lokalu przy ul. Dzierżyńskiego, w którym do 1945 r. mieszkał pisarz, a następnie jego rodzina. W czerwcu 1986 r. zmarła jego córka Elżbieta i mieszkanie zostało wolne. Argumentowano, że lokal ten powinien być przeznaczony do działalności społeczno-kulturalnej i naukowej. W planach autorów wniosku miała się tu mieścić siedziba Stacji Naukowej oraz Centrum Badań Kultury Robotniczej im. Pawła Hulki-Laskowskiego wraz z gabinetem pisarza, mającym charakter muzeum biograficznego. Remont i adaptację lokalu do tych celów

²⁰ Plan pracy Stacji Naukowej w Żyrardowie na rok 1981, *ibidem*.

²¹ Główne kierunki działania MOBN w latach 1981–1983, *ibidem*.

²² Sprawozdanie MOBN za 1983 r., *ibidem*.

miała wykonać społecznie ekipa budowlana Żyrardowskich Zakładów Tkanin Technicznych. Spuściznę i pamiątki po pisarzu miało przejąć Archiwum Państwowe m.st. Warszawy Oddział w Żyrardowie wraz z MTK²³.

Władze miejskie popierając tę społeczną inicjatywę przekazały na rzecz tworzącego się muzeum biograficznego Pawła Hulki-Laskowskiego jego mieszkanie, a państwowe instytucje centralne i wojewódzkie zapewniły środki na zakup spuścizny i pamiątek po pisarzu²⁴. Muzeum takie powstało, ale w innej formie organizacyjnej, mianowicie jako Oddział Muzeum Okręgowego w Żyrardowie.

W programie badań naukowych w latach osiemdziesiątych XX w., sporządzonym przez Stację Naukową MOBN w Żyrardowie i TPZ przeważały tematy dotyczące samego Żyrardowa. Zespół pod kierownictwem A. Woźniaka zajmował się badaniami historycznymi i etnograficznymi w obszarze „Kultura miasta przemysłowego XIX i XX w.” Dzieje rzemiosła Żyrardowskiego opracował zespół pod kierownictwem prof. W. Pałuckiego. Dokumentację inskrypcji nagrobnych cmentarzy Żydowskich i dawnej zabudowy Żyrardowa sporządzał zespół A. Góralskiego. Podjęto badania interdyscyplinarne nad przemianami Żyrardowa w latach 1945–1984, obejmującymi gospodarkę, społeczeństwo, kulturę, oświatę i urbanistykę.

Stacja Naukowa w Żyrardowie uczestniczyła w badaniach socjologicznych „Mazowsze a Warszawa”, realizowanych w powiązaniu z ogólnopolskim tematem badawczym „Centrum a peryferie”, prowadzonym przez Komisję Socjologiczną MOBN pod kierownictwem doc. dr K. Ciechocińskiej.

Wznowiono prowadzenie seminarium doktorskiego z historii współczesnej, w którym uczestniczyło 8-10 doktorantów. Prowadził je doc. dr hab. Benon Dymek, który jednocześnie kierował pracami zespołu nt. „Z kart najnowszej historii Żyrardowa”. Prowadzone były odczyty, spotkania z historią, Studium Wiedzy o Regionie, wieczory historycznoliterackie.

W 1986 r. odbyły się sesje popularnonaukowe nt. 70-lecia nadania praw miejskich dla Żyrardowa, tradycji kulturalnych Grodziska Mazowieckiego (przy udziale Towarzystwa Przyjaciół Grodziska Maz.), sympozjum „Paweł Hulka-Laskowski – pisarz z robotniczym rodowodem”²⁵.

W 1987 r. Stacja brała udział w międzynarodowym seminarium „Administracja, geografia, środowisko” przy Międzynarodowej Unii Geograficznej w Brukseli. Seminarium odbyło się w Radziejowicach, gdzie dr A. Gryciuk i dr A. Stawarz wygłosili referaty prezentujące specyfikę układu przestrzennego w dziejach Żyrardowa. W tym samym roku odbyła się także sesja popularnonaukowa nt. „Kultura miasta przemysłowego w XIX i pierwszej połowie XX w.” Swoją siedzibę Stacja Naukowa miała już wtedy w mieszkaniu po pisarzu Pawle Hulce-Laskowskim przy ul. Dzierżyńskiego 34 (obecnie Narutowicza). Zgromadzony księgozbiór Stacji liczył w 1987 r. około 3000 wol., głównie o tematyce historycznej. W swoim do-

²³ Pismo TPŻ do Prezydenta m. Żyrardowa, J. Słomińskiego, z dn. 19 czerwca 1986 r.

²⁴ Pismo TPŻ i Społecznej Rady Upowszechniania Kultury do przewodniczącego Wojewódzkiej Rady Narodowej w Skierniewicach.

²⁵ Informacja o stanie organizacyjnym i możliwościach działania Stacji Naukowej MOBN 1988 r., w: Zbiory K. Brauna.

robku wydawniczym Stacja Naukowa MOBN w Żyrardowie wspólnie z TPŻ miała około 30 publikacji²⁶. Przetwała do 1990 roku.

Terenowe stacje naukowe MOBM spełniły ogromną rolę w inicjowaniu, organizowaniu i rozwijaniu życia społeczno-kulturowego i naukowego w poszczególnych regionach Mazowsza, Kurpiów i Podlasia. Pozyskały do współpracy wielu wybitnych naukowców z warszawskich wyższych uczelni i Polskiej Akademii Nauk, którzy prowadzili seminaria doktorskie, wygłosili dziesiątki referatów na odbywających się sesjach popularnonaukowych organizowanych przez poszczególne stacje, inicjowali problematykę regionalnych badań naukowych zachęcających do ich podejmowania przez miejscowych historyków. Stacje pracowały na rzecz swoich regionów. We współpracy z Towarzystwami Regionalnymi prowadziły działalność naukowo-badawczą, dydaktyczno-popularyzatorską, informacyjno-dokumentacyjną i wydawniczą. Wyzwalały zainteresowania wśród społeczników i badaczy regionalnych. W wyniku tego powstało wiele cennych prac naukowych, monografii miast i zakładów pracy. Stały się one przyczynkami do podjęcia tematu wiodącego Przez MOBN, którym było opracowanie syntezy Mazowsza.

²⁶ Informacja o stanie organizacyjnym i możliwościach działania Stacji Naukowych MOBN. Stan na kwiecień 1988.